100 ÜNLÜ TÜRK

HÜRRİYET GAZETESİNİN OKURLARINA ARMAĞANIDIR. BÜTÜN HAKLARI HÜRRİYET GAZETECİLİK VE MATBAACILIK ANONİM ŞİRKETİNE AİTTİR.

BÜYÜK Türk Tarihi, nice nice altın sayfalarla doludur. Bu sayfaları çevirdikçe, nice nice unutulmaz isimler görülür. Kimi gürz, kalkan ve mızrakların gölgesinde pırıl pırıl yanar. Kimi, şahlanan kısraklar üstünde bambaşka bir vekârla gülümser. Kimi ise devlet kurmuş, ülkeleri dize getirmiş, Türk ismini dünyaya yaymıştır. Yine Türk Milleti, yakın ve uzak tarihimizin Atatürk'ü, Fatih'i, Yavuz'u, Kanunî'si yanında büyük bilginler, büyük şairler, edipler, düşünürler, devlet adamları, komutanlar, ekonomimize katkıda bulunanlar, gazeteciler ve Türkiye'yi dışarda temsil ederek göğsümüzü kabartan kişileri yetiştirmiştir. İşte, elinizdeki bu büyük eser, çoğu tarihe geçmiş, bir kısmı yaşayan 100 ÜNLÜ TÜRK'ün hayat hikâyelerini, 100 büyük renkli tablo ve «Ofset» tekniğinin en modern imkânlarıyla önünüze seriyor. Gazeteniz HÜRRİYET, bu eseri sizlere sunmakla kıvanç duyar.

Hürriyet

Attilâ

395 - 453

BÜYÜK Türk - Hun İmparatoru'dur. Hun devletinin kurucularından Muncuk'un oğludur. 434 yılında, kardeşi Bledu ile birlikte İmparatorluğun başına geçti. Bir süre sonra kardeşinin öldürülmesiyle, Tuna kıyılarından Çin Seddi'ne kadar uzayan imparatorluğun tek hâkimi oldu. 750 bin kişilik ordusuyle Galya şehirlerini altüst etti. Orleans'ı kuşattı. Kuzey İtalya'yı silindir gibi ezip geçti. Avrupa'yı titreten bir cihangir oldu. 453 yılında öldü.

TIPKI Büyük İskender gibi, bütün dünyaya hâkim olmak ihtirası ile dopdolu bulunan Attilâ, bu büyük emelini tamamen gerçekleştiremedi ama, tarihin tanıdığı en ünlü cihangirlerden biri oldu.

Gençliğini barış için rehine olarak Roma'da geçirmiş, bu yüzden Roma kültürünün yanısıra, zaaflarını ve karakterlerini incelemiş, lâtinceyi de anadili gibi öğrenmişti. Hükümdar olduktan sonra, Romalılar hakkındaki bütün bu bilgilerini en iyi şekliyle değerlendirmeyi başardı.

Attilâ, önce Doğu Roma'yı hedef aldı. Bizans üzerine yürüdü. Kendisinden aman dileyen İmparatoru yıllık vergiye bağladı. Bir süre sonra vergisini ödemeyen imparatora, bunu pek pahalıya ödetti. Balkanlardan Mora'ya, oradan İstanbul kapılarına kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Bizanslılar vergiyi iki misline çıkartarak İstanbul'u kurtardılar. Fakat, bu arada Bizans İmparatoru III. Valentinianus, bir suikastçi göndererek Attilâ'yı öldürtmeye teşebbüs etti. Bu teşebbüs akim kaldı. İmparator bu kez kendi emriyle, suikasti hazırlayan adamın kafasını kestirip Attilâ'ya göndermekle, kendisini temize çıkartmaya kalkıştı... Bu arada III. Valentinianus'un. hayatı boyunca evlenmemeye mahkûm ettiği kızkardeşi, rahibe olarak kapatıldığı manastırdan Attilâ'ya bir nişan yüzüğü göndererek kendisiyle evlenmeye hazır olduğunu bildirdi. Bütün Avrupa'ya dehşet saçan Attilâ, Bizans İmparatoru'na daha sert bir mesaj göndererek, nişanlısının kapatılmış bulunduğu manastırdan serbest bırakılmasını ve müstakbel eşine çeyiz olarak Batı Roma İmparatorluğunun yarısının verilmesini istedi. III. Valentinianus, Büyük Türk-Hun İmparatoru'nun bu yeni teklifi karşısında kara kara düşüncelere daldı. Bunun verdiği huzursuzluk bütün Bizans'ı kapladı. Bitip tükenmek bilmeyen korkulu günler ve aylar başladı Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde...

Attilâ'nın bütün emeli Batı ile Doğu Roma İmparatorluklarının kendisine karşı birleşmelerini önlemekti. İki cephede birden savaşmak istemiyordu. Doğu Roma'yı bu huzursuzluğun içinde bıraktıktan sonra âni bir kararla Batı Roma'ya yürüdü. Bir hallaç pamuğu gibi attı Batı Roma İmparatorluğu'nu. Roma'ya girmesinin gün meselesi hâlini aldığı bir sırada, Papa III. Leon, bizzat Attilâ'nın karargâhına giderek Roma'yı çiğnememesi için ricada bulundu. Hattâ bunun için kendisine yalvardı. Papa'nın bu yalvarışı karşısında istilâyı durdurmayı kabul eden Attilâ, Romalıları çok ağır bir vergiye bağladı.

Sekiz yıl içinde bütün Avrupa'da eşi görülmemiş ölçüde büyük bir istilâda bulunan Attilâ, korku ve dehşet ifade eden tek isim oluvermişti. Bu yüzden son derece âdil bir hükümdar olmasına rağmen, bütün Avrupa kendisini barbar gözüyle gördü. Onun, etrafına saçtığı büyük korku ve dehşetin psikolojik bir sonucu olmuştu bu yanlış teşhis...

Atillâ yalnız büyük bir istilâcı ve yaman bir komutan değil, mükemmel bir hükümdardı. Tarih onu, milletine medenî bir düzen veren ve dünyada posta teşkilâtını kuran ilk kişi olarak tanır.

Attilâ'nın ilk eşi ve başkadını Arıkan idi. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu İlek'in anası olan Arıkan'dan başka birkaç kadın daha almıştı. 453 yılında, Büyük Türk-Hun İmparatorluğu'nun başkenti olan Etzelburg'da (Bugün Macaristan sınırları içinde bulunan Attilâ şehri) İldiko adında genç bir kızla evlendi. Elli sekiz yaşında olmasına rağmen son derece dinç ve kuvvetli idi. Zifaf gecesinin sabahında, bütün Avrupa'yı tir tir titreten büyük cihangir yatağında ölü bulundu. Ağzından, burnundan boşanan kanlarla, bütün yatak kıpkırmızı olmuştu. Ölümünün şiddetli bir burun kanamasından mı, bir hastalıktan mı, yoksa bir suikast sonucu mu meydana geldiği kesinlikle anlaşılamadı.

Cenazesi ölümünün ertesi günü yapılan çok büyük bir törenle kaldırıldı. Cesedi altın bir tabuta konulmuştu. Bu tabut önce gümüş, sonra da demir bir mahfazanın içine yerleştirilmiş ve böylece toprağa verilmişti. Attilâ, ölümünden sonra, kimse tarafından rahatsız edilmeden ebedî uykusunu uyumak isterdi Bunu, böyle vasiyet etmişti. Bu nedenle mezarını kazıp kendisini toprağa verenler okla vurulmak suretiyle hemen oracıkta öldürüldü. Sonra mezarın yanından geçmekte olan bir çayın mecrâsı değiştirildi, sular başka tarafa, çok muhtemel olarak mezarın üzerinden verilen yeni mecrâdan akıtıldı. Böylelikle büyük cihangirin son arzusu yerine getirilmiş oldu. Ne yazık ki bugün mezarının yeri dahi bilinmez...

Beyazıt Devlet Kütüphanesinden

ATTİLA

Farabî

870 - 950

BÜYÜK mütefekkir ve ünlü musiki üstadıdır. Türkistan'ın Seyhun ırmağı kenarındaki Farab kasabasında doğdu. Asıl adı Ebu-Nasr Muhammed'dir. İlk öğrenimini Farab'da, yüksek öğrenimini ise Bağdat'ta yaptı. Mantık, felsefe, matematik, tıp ve musiki üzerinde büyük vukuf sahibi idi. Bu konular üzerinde 100'den fazla eser verdi, bu arada Aristo'nun bütün eserlerini de şerhetti. Şam'da vefat etti. Babüssagir mezarlığında yatmaktadır.

3

YAŞADIĞI devirde ilim dilinin Arapça olması yüzünden bütün eserlerini Arapça kaleme alan Fârabî, doğu âleminin ve Türklüğün ilk büyük «Fikir adamı» sayılır. Aynı devirlerde batı dünyasında ilim dilinin Grekçe ve Lâtince olması yüzünden bütün batılı ilim adamlarının eserlerini bu dillerle yazdıkları gözönünde tutulursa, Fârabî'nin Türk olduğu halde Arapça eser yazmasını kınamak doğru olmayacaktır. Üstün bir zekâ ve kabiliyete sahip bulunan Fârabî, Bağdat'ta yaptığı yüksek öğrenimi sırasında Arapça, Farsça, Grekçe ve Lâtince'yi anadili gibi öğrenmiş, bu lisan zenginliğini çeşitli dallardaki çalışmalarıyle bir kat daha değerlendirmişti. Bu arada Yunan felsefesini de inceledi. Bu konunun büyük üstadı Aristo'nun eserlerini, aslından çok daha anlaşılır şekilde şerhetti. Bu yüzden yalnız doğu âleminde değil, batı âlemi de kendisini, Aristo'dan sonra gelen «Hoca-i sâni» olarak kabul etti.

Fârabî, eski felsefeyi yeni felsefeye aktarırken gösterdiği büyük ustalıkla da dikkati çekmişti. Bu nedenle Montesquieu ve Spinoza gibi ünlü fikir adamları da onun etkisi altında kaldılar.

Felsefeye mantık yolu ile giren Fârabî, genellikle «metafizik» üzerinde durdu. Din ile felsefeyi birbirinden ayıranlara karşı dururken bu iki kavramın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu tezini savundu. Hayatı boyunca dini, felsefenin temel taşı saydı. Bu arada İslâm dinine felsefe anlayışını da sokarak İslâm felsefesini ortaya çıkardı.

Fârabî'nin tek ve şaşmaz ilkesi «Varlığın ilk sebebi» idi. Ona göre insan, gerçeğe varabilmek için mutlak surette dış âlemle ilgisini keserek mânevi âlemini arındırabilirdi. Aşk ise felsefede işte böyle bir ifâdenin gerçekleşmesinde yardımcı etkendi. Aşk, insan benliğinin geçici bir eylemi değil, bütünüyle gerçeğe, yâni Tanrı'ya bağlanmaktı. Varlıkların özü Tanrı'dan geliyordu. Daima şöyle derdi:

«Evrenin tümünü kavramak isteyen bir kişi, önce insana bakmalıdır. Çünkü bütünüyle varlık kavramı ruhta belirmiştir. Tanrı, varlıkların en büyüğü ve en son kademesidir. Bütün insanlık onun özünde birleşmektedir. Varlığı başka varlıklarla kıyaslanmayacak kadar mükemmeldir. Akıl, Tanrı'nın özünden gelir. Ahlâkın ise temeli bilgidir...»

«Akıl, edindiği bilgilerle iyiyi, güzeli, kötüyü ayırır. İnsan için en yüksek erdem bilgi olduğuna göre, en yüce kat'tan gelen akıl, davranışlarımızda gerekli doğru yargıyı verebilecek güçtedir.»

Bu büyük ilim adamı, ilimleri iki bölümde inceledi. Bunlardan birincisi teorik ilimlerdir ki, içinde metafizik, mantık ve biyoloji bulunur. Diğeri pratik ilimlerdir. Bu grupta da ahlâk, siyâset, musiki ve matematik yer alır. Fârabî, Aristoteles'in ilim dediği «hitabet» ve «şiiri» bu sınırın dışında bırakır.

941 yılında Halep'e gelen Fârabî orada hüküm sürmekte olan Hamdanoğulları'ndan Seyfüddövle Ali adlı bir Türk Beyi ile tanıştı. İlminin ününü işitmiş bulunan Türk Beyi, onun engin şahsiyetine de hayran kaldı. Fârabî'yi ağırlamakta kusur etmeyen Bey, onun Halep'e yerleşmesini sağladı. Fakat kendisine vermek istediği yüksek maaşı kabul ettiremedi. Ömrü boyunca son derece mütevazı bir hayat süren Fârabî, yevmiye olarak ancak dört dirhem gümüş aldı.

Halep Beyi'nin büyük hayranlığını kazanması, bu büyük kültür merkezi ile civarında bulunan yerlerdeki bilginlerin olanca kıskançlıklarını körükledi ve pek küçümsedikleri bu büyük bilgin ile imtihan olmaya kalkıştılar. Bey'in huzurunda yapılan bu çetin imtihanda Fârabî, bütün konularda büyük üstünlüğünü ortaya koydu. Bunu kendisiyle imtihan olmak isteyen kişilere de kabul ettirdi. O kadar ki, imtihana gelen ve kendilerini bilgin zannedenlerin hepsi, bu imtihan sonunda öğrencisi olarak Fârabî'nin yanında kaldılar.

Fârabî aynı zamanda musiki alanında da büyük bir üstat idi. Kanun adı verilen müzik âleti onun buluşudur. Ayrıca rübâp denilen çalgıyı da geliştiren ve bugünkü şeklini veren yine odur. Şark musikisinin nazariyelerini «Kitab'ül Musikiyûl Kebîr» yâni «Büyük Musiki Kitabı» adlı eserinde gösterdiği gibi, birçok besteler de yapmıştı.

Arap ülkelerinde yaşamasına rağmen mütevazı hayatının yanısıra Türkistan millî kıyafetini de asla terketmedi. Hep bu kıyafet içinde göründü. Seyfüddövle Ali Bey'in Şam'ı fethetmesi üzerine Fârabî de onunla birlikte Şam'a gitti. Ömrünün son günlerini orada geçirdi. 80 yaşında Şam'da vefat etti.

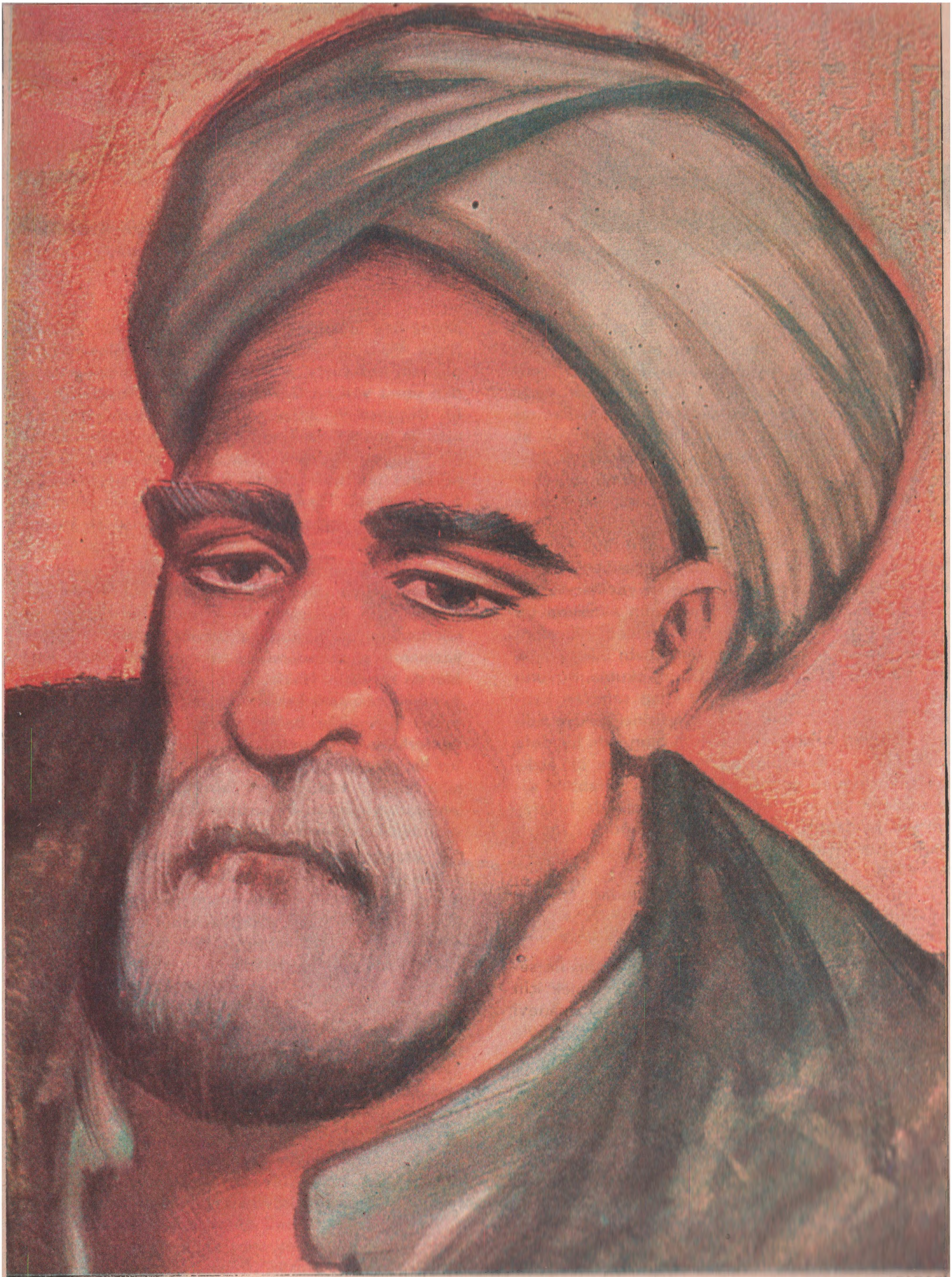

Beyazıt Devlet Kütüphanesinden

FARABI

İbni Sinâ

980 - 1037

BÜYÜK Türk bilginidir. Ailesi Belh'ten gelerek Buhara'ya yerleşmişti. İbni Sinâ, babası Abdullah, maliyeye ait bir görevle Afşan'dayken, orada doğdu. Olağanüstü bir zekâ sahibi olduğu için, daha 10 yaşındayken Kur'ânı Kerim'i ezberledi, 18 yaşında, çağının bütün ilimlerini öğrendi, 57 yaşındayken Hemedan'da öldüğü zaman 150'den fazla eser bıraktı. En ünlüleri şunlardır: «Eş-Şifâ», «En-Necât (Kurtuluş)», «El-Kanun Fi-l-Tıb (Hekimlik)».

4

İBNİ SİNÂ, daha çocukluğunda, çevresini hayretlere düşüren bir zekâ ve hâfıza örneği göstermiştir. Küçük yaşta çağının bütün ilimlerini öğrenmişti. Gündüz ve gece okumakla vakit geçirir, mum ışığında saatlerce, çoğu zaman sabahlara kadar çalışırdı. Pek az uyurdu. Kafası öylesine doluydu ki, uyanıkken çözemediği bir takım meseleleri uykusunda çözer ve uyandığı zaman cevaplandırılmış bulurdu. Devrinin büyük bilginleri gibi o da, her alanda okumuş, öğrenmişti.

Bir keresinde, Aristo metafiziğini inceliyordu. Defalarca okuduğu halde bir türlü esasını kavrayamamıştı. Buhara çarşısında gezerken yaymacıda bir kitap gördü. Mezat tellâlı, bunu satın almasını, bu sayede birçok meseleyi kolayca halledebileceğini söyledi. Bir mezat tellâlının bildiği kitabı bilememek, İbni Sînâ'ya çok güç geldi. Onun okuma huyunu herkes öğrendiği için, bilhassa kitap satıcıları kendisini tanıyorlardı. İbni Sînâ, kendisine tavsiye edilen Fârabî'nin Aristo'ya ait şerhini satın aldı. Bir defa okumakla, o çözemediği noktaların büyük bir açıklığa kavuştuğunu gördü: «Şükür sana Yârabbi!» diye secdeye kapandı ve Fârabî'nin yolunda fukaralara sadaka dağıttı. Oysa, İbni Sînâ doğduğu zaman Fârabî otuz yaşındaydı ve bu olay geçtiği sırada da hayattaydı.

İbni Sînâ, Sâmân devleti hükümdarı tarafından, Buhârâ'daki devlet kitaplığı memurluğuna tayin edilmişti. Bu sayede pek çok eseri elinin altında bulduğu için vaktini kitap okumak ve yazmakla geçirdi. Hükümdar öldüğü zaman o, henüz yirmi yaşındaydı ve Buhârâ'dan ayrılarak Harzem'e gitti. El-Bîrûni gibi büyük bir şöhret ve değerin, onun çalışkanlığına, bilgisine değer vermesi, kendisini yanına kabul etmesi, beraber çalışması, hakkında kıskançlığa yol açtı. Bu yüzden takibata bile uğradı. Harzem'de barınamayarak yeniden yollara düştü. Şehirden şehre dolaşa dolaşa nihayet Hemedan'a kadar geldi ve orada karar kıldı.

İbni Sînâ, çoğu fizik, astronomi ve felsefeyle ilgili olarak yüzden çok eser yazmıştı. Farsça olan birkaçı dışında bunların hepsi Arapça'dır. Çünkü o devirde ilim eserlerini Kur'an diliyle yazmak âdetti. Arapça'ya bu bakımdan değer verilirdi. Bilhassa tıp ilmine dair araştırmaları son derece orijinal ve doğrudur. Bu yüzden doğu ve batı hekimliğine kelimenin tam anlamıyle, 600 yıl, hükmetmiştir. Kendisinden sonra yetişen Gazâli, Fârabî'yi ondan öğrenmiştir. Düşünce ve anlayış bakımından İbn-i Sînâ, Fârabî ile İmam Gazâli arasında bir köprü vazifesi görür. Yunan felsefesini İslâm ilmi olan Kelâm ile, yâni Tanrı bilgisiyle bağdaştırmağa uğraşmıştır. Eğer o gelmeseydi, Fârabî'nin kurduğu temel Gazâli'nin yorumuyle gelişemeyecek, arada büyük bir boşluk hasıl olacaktı.

Eserleri batı dillerine Lâtince yoluyle çevrilerek Avicenna diye şöhrete ulaşan İbni Sînâ, yanlış olarak bir süre Avrupa'da İranlı hekim ve filozof olarak tanınmıştır. Bunun da sebebi, eserlerini Türkçe yazmamış olmasındandır... Bununla beraber, batılılar da kendisini Hâkim-i Tıb, yani hekimlerin piri ve hükümdarı olarak kabul etmişlerdir. 16 yaşındayken pratik hekimliğe başlayan İbni Sînâ, resmî saray doktorluğu da yapmıştır. Ama şöhreti her ne kadar tıp ilmiyle ilgiliyse de asıl kişiliği, Ortaçağ'da uzun süre tartışma konusu olan Tanrı varlığının mutlak bir zorunluluk olduğu konusundaki Kelâm meselelerine getirdiği kesin çözüm yolundan ileri gelmektedir.

Matematik, astronomi, geometri alanlarında geniş araştırmaları vardır. İnsan bilgisinin Tanrı'yı ve kâinatı mutlak şekilde anlamağa elverişli olmadığını söylerken, aklın varlığını kabul eder. İnsandan bağımsız bir ruhun varoluşu, İbni Sînâ'ya göre Tanrı'dan yansıyan bir delildir.

İbni Sînâ, tıp araştırmaları yaparken bazı hastalıkların bulaşmasında göze görünmeyen birtakım yaratıkların etkisi olduğunu, yani mikropların varlığını sezmiş ve bu bilinmeyen mahlûklardan eserlerinde sık sık bahsetmiştir. Mikroskopun henüz bilinmediği bir devirde böyle bir yargıya varmak çok ilginçtir.

İbni Sînâ'yı kâfir saymak ve küfründen dolayı cezaya çarptırmak isteyenler de vardı. Onun şarap içtiğini ileri sürerek sövüp sayanlar da çoktu. Bu ithamlardan üzülen İbni Sînâ, güzel bir şiirle düşmanlarına meydan okumuş ve kendini hoş bir şekilde müdafaa etmiştir.

Beyazıt Devlet Kütüphanesinden

İBNİ SİNA

Alparslan

1030 - 1072

BÜYÜK Türk - Selçuk Hükümdarıdır. Horasan'da doğdu. Babası ölünce, onun yerine Horasan Valiliğine geçti. 2 yıl sonra da, amcası Selçuk Hükümdarı Tuğrul Bey'in ölümü üzerine ve onun vasiyetiyle hükümdar oldu. 1064 yılından itibaren büyük fetihlere girişti. Bizanslıların, üzerine gönderdiği büyük orduyu Malazgirt ovasında yenen Alparslan Anadolu'yu Türklerin yurdu haline getirdi. 1072 yılında bir suikasta kurban giderek vefat etti.

5

SELÇUK BEY'in torunu olan Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, 1063 yılında hayata gözlerini yumarken, tahtını, pek sevdiği ve büyük bir kabiliyet gördüğü yeğeni Alparslan'a bırakmıştı. Böyle vasiyet etmişti. O zamanlar Alparslan, 33 yaşında, yiğit yürekli bir er kişiydi. Tahta çıkışını önce, taht sırası kendisinde olan amcası Süleyman Bey, sonra da büyük vezir hoş karşılamadı. Alparslan, önce onlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Yendi, yola getirdi onları... ve bağışladı bu âsi davranışlarını. Sonra karşısına kardeşleri, yeğenleri, yakın akrabaları çıktı. Onların hepsiyle savaşmak zorunda kaldı. Teker teker hepsini yendi. Esir etti. Sonra onları da bağışladı. Affetme, onun en bâriz karakteri idi.

İç meselelerini halleden Alparslan, 1064 yılından itibaren seferlere başladı. Ordusuyle önce Buhara'ya girdi. Sonra da Harzem'i fethetti.

Bu büyük Türk istilâsı Bizanslıların gözünü korkutmuştu. Ne pahasına olursa olsun onu durdurmak, bu topraklardan atmak, tehlikesiz hâle getirmek, hattâ ortadan silmek gerektiğine inandılar. Bizans İmparatoriçesi Odoksiya bu yüzden, cesaretiyle ün yapmış kumandan Diyogenes Romanos ile evlendi. Böylelikle hem tahtında sorumluluğu beraber paylaşacakları yürekli bir insan, hem de ordularını yönetecek kahraman bir başkumandan kazanmış oluyordu. Alparslan'ın 1071 yılı baharında güneye doğru yeni bir sefere hazırlandığını haber alan Bizanslılar, bunu kaçırılmaz bir fırsat bildiler. General Diyogenes Romanos, 200 bin kişilik muazzam bir ordu kurarak Alparslan'ın üzerine yürüdü.

Tarihin seyrini değiştirecek iki ordu Van gölünün kuzeyindeki Malazgirt ovasında karşı karşıya geldiler. Alparslan her şeyden önce barış taraftarı idi. Bu yüzden en yakın adamlarından olan Sevük Tekin'i sulh elçisi olarak General Romanos'a gönderdi. General Romanos, Alparslan'ın kendisinden korktuğu için sulh istediğini sandı. Bunun şımarıklığı içinde, Sevük Tekin ile âdeta alay etti:

«— Biz Isfahan'a gidiyoruz. Şurada atlarımızı biraz dinlendirelim, dedik. Sulh meselesini ise artık Horasan'da görüşürüz. Fazla vaktimiz yok. Sizi Horasan'da bekleyeceğim...» dedi.

Savaş artık kaçınılmaz bir hâl almıştı. Horasan'a kadar bütün Türk topraklarını alacağını söyleyen bu Bizanslı şımarık generale haddini bildirmenin zamanı gelmişti. Alparslan, o gün beyazlar giymişti. Harp meclisini topladı:

«— Sulhu kazanamadıysak, savaşı kazanacağız. Ok ve yaylarımızı bırakıp yakın savaşa gireceğiz... Düşmana kılıcım, kılıcım olmazsa pençem yeter. İşte şehitlik kefenimi giydim. Şehit olursam, beni düştüğüm yere gömünüz ve oğlum Melik Şah'ın etrafına toplanınız.» dedi.

Alparslan'ın imamı Buharalı Muhammed bin Abdülmelik:

«— Sen İslâmiyet uğruna bir cihâda giriyorsun Sultânım. Bütün Müslümanların dua ettikleri mübarek cuma günü savaşa başla. Allah zaferi senin adına yazsın...» diyerek zafer için dua etti.

Türk ordusu, 26 Ağustos 1071 günü yalın kılıç düşmanın üzerine atıldı. Bizanslılar karşı tepelerin eteklerine sırtlarını vermiş beklemekte idiler. Alparslan çok isabetli bir kararla düşmanı üzerine çekmeyi beklememiş, bilâkis kendisi sayıca çok daha kalabalık olan düşmanın üzerine yürümüştü. Türk oğlu, tarihinin en yaman bir savaşını verdi Malazgirt ovasında. Harbin talihi kısa bir zamanda Alparslan'ın tarafına döndü. Bizans'ın o güçlü ve mağrur ordusu darmadağınık oluverdi. Ölenler öldü, kılıç artıkları ise esir edildi. O dev ordu mahvolup gitti. Esir edilenler arasında mağrur ve şımarık kumandan Romanos da vardı. Alparslan, huzuruna getirilen General Romanos'a saygı ve yakınlık gösterdi. Kendisini teselli etti. Bir süre konuştular, sonra Alparslan:

«— Beni esir etseydin ne yapardın?» diye sordu Bizanslı Başkumandan:

«— Belki öldürür, belki de sokaklarda teşhir etmek üzere seni İstanbul'a götürürdüm.» cevabını verdi. Muzaffer kumandan, acıyan nazarlarla Romanos'a baktı:

«— Benim cezam ise daha ağır olacak... Seni bağışlayacağım. Serbestsin!» dedi...

Alparslan, ertesi yıl Horasan'da Merv şehrinde bir suikasde kurban gitti. Orada toprağa verildi. Türbesinde şu kitabe vardır:

«Alparslan'ın göklere yükselen azametini görenler bakınız. Şimdi o, şu kara toprağın altındadır..»

Beyazıt Devlet Kütüphanesinden ALPARSLAN

Kaşgarlı Mahmut

ONBIRINCI ASIR

XI. YÜZYILDA yaşayan Türk dil bilginidir. «Divan ü Lûgat-it-Türk» adlı eseriyle ünlüdür. Karahanlılar soyundandır. 1072 yılında yazmağa başladığı eserini 1074'te tamamlayarak Bağdat'ta Abbasi Halifesi El'Muktedî Billâh'a sunmuştu. El yazması tek kopyesi Fatih Millet Kütüphanesi'ndeki eser 1910'da bulundu, 1915 - 1917 yıllarında öğretmen Kilisli Rif'at Efendi'nin çevirisi üç, Besim Atalay'ın çevirisi ise beş cilt olarak basıldı.

6

MAHMUT KAŞGARÎ diye eski kitaplarda adı geçen ve Kaşgar'da doğmuş olan Mahmut'un hayatı üzerine pek az bilgi vardır. Ama bütün Türk illerini gezdiği ve altı bölümde topladığı Türk lehçelerini doğu-batı lehçeleri diye gruplandırdığı eserine yazdığı önsözden anlaşılmaktadır. Mahmut, bu seyahatlerini tamamladıktan sonra Maveraünnehir'den çıkmış ve Bağdat'a kadar gelerek Abbasi sarayında kendisine gösterilen itibara karşılık, Türkçe öğrenmek isteyen Araplar için sözlük hazırlamağa başlamıştır. O çağlarda Araplar, din yoluyla Asya içlerine doğru otoritelerini genişletiyorlardı. Buna karşılık, Müslümanlığı kabul edeli henüz yüzyıl bilç olmayan Türkler, silâhları, asker ve ilim güçleriyle bu kabul ettikleri dinin yayılmasına yardımcı olmaktaydılar. İşte Kaşgarlı Mahmut, Türk ülkelerinde başarılı olmaları ve beraber çalıştıkları Türklerle anlaşabilmeleri için o zamanın Arapçasından çok daha zengin ve renkli olan kendi ana dilini Araplara öğretmek için eserini meydana getirmiştir.

Divân ü Lûgat-it-Türk, bir önsözle sözlük kısmından meydana gelmiştir. Önsözde yazar Türk dilinin tarifini, lehçelerinin özelliklerini sayar ve dilbilgisi kurallarını, Arapçadakilere kıyasla gösterip tespit eder. Ana dilinin Arapçadan çok üstün olduğunu söyler ve örnekler verir. Bu arada, o bilgileri nasıl elde ettiğini, nasıl bütün memleketleri gezip dolaştığını da anlatır.

İkinci, yani sözlük bölümü, Türkçe kelimelerin Arapça izahlarını kapsar. Bu sebeple, eser, Arapça yazılmış bir Türkçe sözlüktür. Ya da Türkçeden Arapçaya sözlüktür. Arapça dilbilgisindeki şekillerine göre sıralanmış 7500'den fazla kelime hakkında açıklama yapılmıştır.

Büyük bilgin bu açıklamaları yaparken kelimelerin nerelerde ve hangi anlamlarda kullanıldığını göstermiştir. Bu esere ve onu izleyen başka eserlere kadar yazılı edebiyat örneklerimiz bilinmediği için, daha önceki yüzyıllara ait sözlü edebiyat örneklerini Kaşgarlı'nın kitabından öğrenmekteyiz. Sagu denilen ağıtlar, koşuk dediği koşmalar, sav dediği atasözleri ve nazım şekillerinden başka verdiği destan örneklerine bakarak meselâ Alp Ertunğa adındaki destanlaşmış kahramanın varlığını da yine Divan ü Lûgat-it-Türk'ten öğrenmiş bulunuyoruz. Bu sebeplerden dolayı Kaşgarlı Mahmut'un Divan ü Lûgat-it-Türk'ü hem dil, hem edebiyat, hem toplum ve sosyoloji tarihimiz bakımından çok önemli belgeleri toplayan bir kaynaktır.

Ancak bu kaynak 1910 yılına kadar bilinmiyordu. Gerçi Kâtip Çelebi'nin «Keşfüzzünun» adlı bibliyografyasında Kaşgarlı Mahmut'tan da sözedilmiştir. Ama bu bilgi çok sınırlıdır. Vanizade Nazif Paşa'nın yakınlarından bir hanım, 1910'da İstanbul'daki Sahaflar Çarşısı'nda dolaşırken bu dev eseri tozlu raflarda bulmuş, satın almak istemiştir. Elindeki ganimetin kadrini ancak o zaman anlayan kitapçı 25 altına kadar fiyatı yükseltmiş, hanım da bunu alamamıştır. Ama işi Maarif Nezareti'ne duyurmuştur. «Ne idüğü belirsiz bir kitaba avuç dolusu altun verilemeyeceği» gerekçesiyle Nezaret, eseri satın almayı reddetmiştir. Haber kitap delisi merhum Ali Emiri Efendi'ye intikal etmiştir. Kitaplarını millete hediye ederek Fatih Millet Kütüphanesini kurmuş ve ilk müdürlüğünü yapmış olan Ali Emiri Efendi, kitapçıyı getirtmiş, eseri tetkik ettikten sonra adamı kütühpahaneye kilitleyerek para tedarikine çıkmıştır. İşte böyle borç harç satın alınan Divan, uzun zaman Ali Emiri Efendi'nin kıskanç titizliğiyle kütüphanede saklanmıştır. Efendi, eserin basımına ancak Sadrazam Talât Paşa'nın ricası üzerine razı olmuştu.

Eldeki yazma, Kaşgarlı Mahmut'un el yazısı olmamakla beraber ondan 192 yıl sonra Şamlı Mehmet adında usta bir hattât tarafından yazılmış yer yüzünde tek nüshadır. Kaşgarlı, eserini Araplara kabul ettirmek için iki yerde, Peygamberin iki hadisini zikreder ki, şunlardır:

«Yüce Tanrı: Benim bir ordum vardır ki ona Türk adını verdim. Onları doğuda birleştirdim. Bir millete kızarsam cezalandırmak görevini onlara veririm..» buyurmuştur.

«Yüce Tanrı: Türkçe öğreniniz, çünkü Türkçenin uzun bir saltanatı vardır..» diye buyurur.

«Divan ü Lûgat-it-Türk» dünyanın her yanında, türkoloji ilmiyle uğraşan pek çok bilgin için paha biçilmez bir kaynak olmuştur. Üzerinde şimdiye kadar yerli, yabancı uzmanlar çok çeşitli incelemeler yapmışlardır.

Tablo: Cemal Dündar

KAŞGARLI MAHMUT

Cengiz Han

1155 - 1227

BÜYÜK cihangir, devlet adamı ve kanun tatbikçisi; kurduğu kaidelere «yasa» adını veren hükümdardır. Asıl adı Timuçin'dir. Moğol Oymak Beylerinden Bahadır (Yesukay Batır adı ile de anılır) Bey'in oğludur. Ömrünü savaş alanlarında geçirdi. 1202 yılında Doğu ve Batı Moğolistan'ı zaptettikten sonra önce hâkan, sonra Cengiz ünvanlarını aldı. 25 yıl sonra, 72 yaşındayken Dünyaya gözlerini yumdu. Mezarının yeri belli değildir.

OYMAK BEYİ Bahadır'ın karısı Ulun Hâtun 1155 yılında bir erkek evlât dünyaya getirdiği zaman, bebeğin bir elinin yumruk gibi sıkı sıkıya kapalı olduğu görülmüştü. Minicik yavrunun yumruğu zorlukla açıldığı zaman avucunun içinde pıhtılaşmış kanı görenler «Bu çocuk büyük bir cihangir olacak, avucunun içindeki kan buna işarettir,» dediler.

Ancak Timuçin adı verilen çocuk daha on iki yaşını doldurmadan babası hayata gözlerini yumdu. Bereket versin ki anası Ulun Hâtun zeki ve becerikli bir kadındı. Oymağı dağılmaktan kurtardı, oğlu büyüyene kadar işi o idare etti. Ve Timuçin delikanlı çağına geldiği zaman oymağın idaresini ona bıraktı. Babasından kalan oymak ne kuvvetli bir devletti, ne de doğru dürüst bir ordusu vardı. Timuçin'in ilk işi sağlam disiplin altında kuvvetli bir ordu meydana getirmek oldu. Bu uğurda yıllarını harcadı, fakat başardı.

Önce çevresindeki oymakları emri altında toplamak istedi, bu yüzden ilk savaşlarını verdi ve ilk zaferlerini kazandı. Sonra Moğolistan'a hâkim olmaya geldi sıra. Yaman bir cengâver ve iyi bir kumandan olan Timuçin bunu da başardı. Uzun savaşlardan sonra Doğu ve Batı Moğolistan'ı egemenliği altına aldı. Bunun için 47 yaşına kadar iç mücadele yapmak zorunda kaldı. 1202 yılında bütün Moğolistan'a hâkim olduktan sonra, bütün Moğol ve Tatar hanlarının iştirakiyle yapılan Kurultay'da kendisine Hakan unvanı verildi. Böylece Timuçin, Karakurum'da hükümdarlık tahtına çıktı. 1206 yılında yapılan Kurultay'da bir şaman (kâhin) kendisine «Cengiz Han» adını verdi. Gökyüzünden geldiğine inanılan bu isim «Başbuğlar başbuğu» anlamına gelmekte idi.

Cengiz Han işte bu tarihten sonra geçen yirmi yıllık süre içinde, dünyanın en büyük devletlerinden birini kurmayı başardı. Bu arada büyük istilâ harekâtına da girişmişti. Önce Çin'i istilâ etti ve bu büyük devletin merkezi Hanbalık'ı (bugünkü adıyle Pekin) fethetti (1216). Yaptığı büyük fetihler sonucu Uygurlar, Kalmuklar ve Karahitaylılar da Cengiz Han'ın emri altına girdiler.

Bundan sonra emrindeki 200 bin kişilik Türk - Moğol ordusuyle batıya döndü ve İslâm âlemine doğru yürümeye başladı Cengiz Han. 1220 yılında İran ve Türkistan'da Büyük Selçuklulara halef olan Harzem-Şah Doğu Türk Hâkanlığını yıktı, sonra Orta Asya ve Anadolu'daki bütün küçük devletleri o kudretli istilâ ordusu ile ezip geçti. Böylelikle kurduğu devletin sınırlarını Çin Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzatmayı başardı.

Cengiz Han daha sonra Kafkaslar'dan Rusya'ya geçip orada dağınık hâlde bulunan Türk oymaklarını bir bayrak altında toplayarak tarihin en büyük Türk devletini ortaya çıkardı.

Cengiz Han'ın Börte, Kulan, Yesügen ve Yesüy adlarında dört «Başkadın» ı vardı. Bunların sayısı kadar da karargâh kurmuştu ülkesi sınırları içinde. Her karargâhında bir «Başkadın» ı bulunurdu. Uzun boylu, iri yapılı, geniş alınlı ve sert bakışlı bir insan olan bu büyük hakanın dört oğlu vardı. Ve eski bir Türk - Moğol geleneğine uyarak ülkesini, daha sağlığında iken bu dört oğlu arasında taksim etti. Kendi yerine üçüncü oğlu Ügedey (veya Ödebey)'i geçirdi. Cüci'yi avcıbaşı, Çağatay'ı örf ve kanun uygulayıcısı, Tuluğ (veya Tüluy'u) da savaş bakanı yaptı. Kısa bir süre sonra Cüci ile Tuluğ'un araları açıldı. Hattâ Cüci'nin babasına karşı bir ihtilâl hazırladığı dahi söylendi. Ancak Cüci'nin genç yaşta ölümünün sebebi anlaşılamadı.

Cengiz Han, 1225 yılında Hsia devletine karşı bir sefer düzenledi. Bu onun son seferi oldu. Daha Hsia düşmeden büyük cihangir, Kansu bölgesinde hayata gözlerini yumdu. Cesedi Moğolistan'a götürüldü. Orada, Kerûlen ve Onon kaynaklarının yakınında, Burhan - Haldun dağlarının bir köşesinde toprağa verildi. Türk - Moğol geleneklerine göre, mezarı gizli tutuldu. Kendisinden sonra gelenler de bu dağlarda çeşitli noktalara gömüldüler. Ne, büyük cihangir Cengiz Han'ın, ne de diğerlerinin mezarlarının yeri belli oldu.

Ölümünden sonra oğulları ülkenin yönetimini üzerlerine aldılar. Ulus adı verilen ülkeyi dörde böldüler, onlardan sonra gelen çocukları da yeni yeni devletler kurdular. Bunların en ünlüleri Cüci'nin oğullarından Batu Han'ın kurduğu Altınordu, diğer oğlu Togay Timur'un çocuklarının kurduğu Kazan ve Kırım Hanlıkları, Tuluğ'un oğlu Hülagû Han tarafından kurulan İlhanlılar devletidir.

Oğuz Han

M. Ö. ? - 174

TÜRK - HUN İmparatorluğu'nun kurucusudur. Babası, Bulcar Han'ın oğlu olan Teoman Han, anası Ay Han'dır. Kahramanlık ve zaferleri «Oğuz Han Destanı» ile Türk milletine mal olmuş bir hükümdardır. Üvey anası, tahtı öz evlâdına kazandırmak için, onu kendisine tasallut etmekle suçladı. Uzun mücadeleden sonra, kurduğu orduyla üvey anasını ve kardeşini mağlûp etti. Büyük Türk - Hun İmparatorluğu'nu meydana getirdi.

1

ONUN hayat hikâyesini de, zaferlerini de «Oğuz Han Destanı»ndan öğreniriz.. Ay Han'ın dünyaya getirdiği ve Teoman Han'ın Mete adını verdiği çocuk, kara saçlı, kara kaşlı, gök gözlü, kızıl dudaklı idi; perilerden bile güzeldi. Anasından yalnız bir defa süt emdi, başka emmedi. Konuşmaya başladı; çiğ et ile kımız istedi. İlk aşı yediğinin kırkıncı günü yürüdü; güreşmeye, ata binmeye, geyik avlamaya başladı. Bu bir çocuk değil, sanki fırtınaydı. Ele avuca sığmak bilmiyordu. Günler ve gecelerden sonra bileği bükülmez bir yiğit oldu.

Samur omuzlu, kurt belli, nur yüzlü ve avucunun içi kan gibi kıpkırmızı olan bu yiğit, delikanlılık çağına geldiği sırada, civar ormanlarda barınan ve etrafa dehşet saçan bir canavar türemişti. Ormanda tek başına bu canavarı bekledi. Onu üzerine çekip döğüştü. Bu amansız boğuşma sonunda canavarı öldürüp başını kesti. Civardaki aşiretlerin hepsi bayram ettiler. Sonra aşiret beyleri bir araya geldiler. Kendilerini bir bayrak altında toplayacak kahramanın nihayet ortaya çıktığına karar verdiler. Onun etrafında, onun gök bayrağı altında toplanmaya başladılar.

Oğuz Han adıyla anılan Mete bir gün «Buzdağı» üzerinde otağını kurmuştu. Sabah tan yeri ağarırken otağın içine güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan boz tüylü, boz yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu boz kurt kendisine «Ey Oğuz, artık ben önde yürüyeceğim» dedi. Oğuz Han ordusunu toplayıp Bozkurt'un peşine düştü.

Oğuz Han, Bozkurt'un peşinde bir çok diyâr dolaştı, pek çok savaşlar verdi. Bir çok ülkeler fethetti. Kurduğu büyük Türk devletinin sınırlarını Japon Denizi'nden Volga ırmağına kadar uzattı. Çinlileri büyük bir yenilgiye uğratarak büyük zafer kazandı.

Oğuz Han bütün Türk boylarını da bir araya toplamıştı. Türkler kendisine, gök kudreti anlamına gelen «Tanrı Kut» dediler. Beylerinden olan Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Kankılı'yı aldığı ülkelere vali yaptıktan sonra memleketine döndü.

Oğuz Han iki kez evlenmişti. İlkin Tanrı'ya yalvarırken, birden etraf zifirî karanlık kesilmiş ve gökten sanki bir nur inmişti yeryüzüne bu karanlığı parçalayarak. Aydan da güneşten de çok daha parlak olan bu nurun içinden bir kız çıkıvermişti Oğuz Han'ın karşısına. Bir ay parçası kadar güzel olan bu kızın yüzündeki ben bir elmas gibi ışıklar saçıyordu. Gülünce sanki mavi gökler de gülüyor, ağlayınca bütün Türkeli ağlıyordu âdeta. Bu kıza vuruluverdi Oğuz Han. Onu hayat arkadaşı, eş seçti.

Bu güzeller güzeli kıza Işık Han adını verdi. Işık Han'dan üç erkek evlâdı dünyaya geldi.

Sonra, yıllar sonra bir gün ormanda avlanırken bir gölün kenarındaki ağacın kovuğunda güzel mi güzel bir kızla karşılaştı. Saçları ırmağın o billûr akışına, güzel gözleri ise gökyüzünün o eşsiz maviliğine benziyordu bu kızın. O anda yüreğine sanki bir od düşüverdi Oğuz'un. Gönlü bu güzel kıza akıverdi. Ve onu da hayatının ikinci kadını olarak seçti. Bu kıza Ay-Su Han adını verdi. Ondan da üç erkek evlâdı dünyaya geldi.

Oğuz Han'ın yanından eksik etmediği Uluğ Türk adında, ak sakallı bir bilge vardı. Her işinde, pek saydığı Uluğ Türk'e fikir danışırdı. Ak sakallı bilge, bir gece düşünde, bir altın yay ile üç gümüş ok gördü. Altın yay, gündoğusundan günbatısına doğru uzanıyordu. Üç gümüş ok da kuzeye doğru gitmekte idi. Uluğ Türk ertesi sabah bu düşünü Oğuz'a anlattı. Öğüt verdi. Oğuz Han oğullarını topladı; üç büyük oğlu olan Gün, Ay ve Yıldız'ı doğuya, üç küçük oğlu olan Gök, Dağ ve Deniz'i batıya doğru yola çıkardı.

Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han yolda bir altın yay; Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han da üç gümüş ok buldular. Alıp babalarına getirdiler. Oğuz Han bundan sonra Ulu Kurultay'ı topladı. Halkı çağırdı. Artık kocamış bulunan ulu hükümdar, bir bayrak altında topladığı 24 Türk boyu ile istilâ ettiği bunca yerden meydana gelen uçsuz bucaksız ülkesini altı oğlu arasında pay etti. «Ey oğullar, çok yaşadım. Çok savaştım. Çok ok attım. Çok kılıç salladım. Düşmanlarımı ağlattım. Dostlarımı güldürdüm. Artık ben Gök Tanrı'ya karşı olan borcumu ödedim. Sizlere yurdumu veriyorum. Bu topraklar üzerinde bilgelik ve esenlikle yaşayın. Gök Tanrı'nın buyruğundan da dışarı çıkmayın,» dedi ve gök renkli gözlerini fâni dünyaya yumdu...

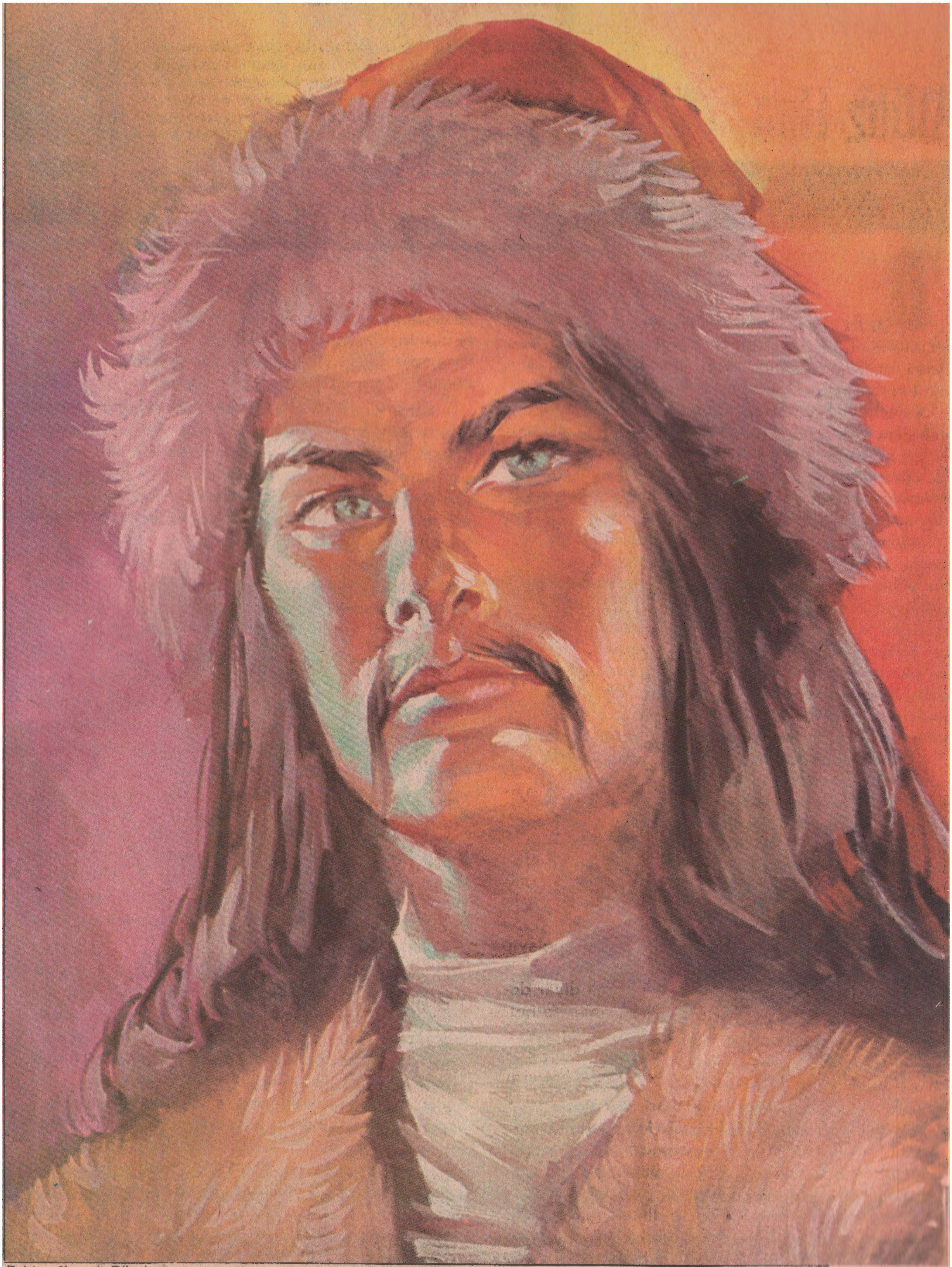

Tablo: Cemal Dündar

OĞUZ HAN